

Rəsuli İradə Qafur qızı

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetini

AZƏRBAYCAN MÜHACİR ƏDƏBİYYATI HAQQINDA

Açar zözlər: mühacirət, vətən, vətənpərvər, simpozium, milli mədəniyyət

Key words: emigration, motherland, patriot, symposium, national culture

Ключевые слова: эмиграция, родина, патриот, симпозиум, национальная культура

Azərbaycan mühacir Unlike ancient and medieval times, immigrants who were deported from their homeland shared their pains, fighting for national independence, fighting for national unity and calling their compatriots to national unity, which is a real patriotic example.əti qədim və keşməkeşli bir tarixə malikdir. Doğrudur, siyasi mühacirlər həm qədimdə, həm orta əsrlərdə və həm də yeni dövrdə olmuşdur. Lakin bu mühacirlərin bir qrupu vətəndən uzaqlarda yaşasalar da, xalqın istiqlaliyyəti uğrunda mütəşəkkil iş aparmamış, bir qismi isə sadəcə hakimiyyətdən salındıqları üçün itirilmiş vəzifələrini geri qaytarmaq üçün zəif mübarizə etmişdilər. “1917-1918-ci illərə qədərki Azərbaycan mühacirətinin Türkiyə, İran və Avropa ölkələrində Azərbaycan istiqlalı problemlərini təbliğ etməsi, Azərbaycanda türkçülüyn və qabaqcıl ictimai-siyasi fikrin yayılmasındakı müsbət rolunu qeyd etməklə yanaşı, onu da göstərməliyik ki, bu dövr Azərbaycan mühacirəti azsaylı olmuş, ümumiyyətlə, epizodik xarakter daşımış, yaxşı təşkilatlanmamışdı”[1].

Qeyd edək ki, xalqımızın milli istiqlaliyyət mübarizəsi mühacirət hərəkatının tarixi ilə bağlı olmuş və xüsusilə 20-30-cu illərdə həm Türkiyədə və həm də Avropanın bir sıra ölkələrində Azərbaycan mühacirətinin fəaliyyəti daha geniş olmuşdur.

Aprel işğalından sonra Azərbaycanın vətənpərvər ziyalıları yer üzünə səpələndi. Onlar “Vətən”, “Millət”, “Azərbaycan”, “Azadlıq”, “İstiqlaliyyət” sözləri üstündə “Vətən xaini” damğası ilə doğma diyardan didərgin salındı. Bir çox ziyalılar Avropaya – Parisə (Ə.M.Topçubaşov, C.Hacıbəyli, M.Məhərrəmov və b.) getdilər və burada geniş fəaliyyət göstərdilər. Bir sıra həmvətənlərimiz isə Türkiyədə özlərinə sığınacaq tapdı və bu ölkə bütün dünyaya səpələnən Azərbaycan mühacirətinin mərkəzi oldu.

“On ağır sınaqlardan keçən milli təəssübkeşlik qeyrəti mühacir ziyalıların, yazıçı, alim, jurnalistlərin fəaliyyətinin istiqamətverici sükanı olmuşdur. Damarlarında Azərbaycan qanı dövr eyləyən, gözünü qürbətdə açmış nəsillər də öz atalarının, babalarının yolunu davam etdirmişlər. Hamilıqla üzü Azərbaycana doğru yatmışlar, ayılında da üzü Azərbaycana doğru salavat çevirmişlər. Əsasən Türkiyədə, eləcə də Almaniya, İngiltərə, İspaniya, İsveçrə, həmçinin Amerikada yaşayan azərbaycanlıların vətəndə qoyub gəldikləri öz doğma ədəbiyyatlarını, onun sonrakı inkişafını tədqiq edib yaymış, özləri də milli söz sənətimizin qürbət motivli nümunələrini yaratmışlar” [2].

Azərbaycandan çox-çox uzaqlarda doğma yurdumuza aid mühacir mətbuat orqanları geniş şəkildə fəaliyyət göstərmişdir. “Azərbaycan”, “Azərbaycan yurd bilgisi”, “Azəri türk”, “Birlik-dirilikdir”, “Ergenekon yolu”, “Mühacir”, “Odlu yurd”, “Türk izi”, “Koroğlu”, “Türk yolu”, “Xəzər”, “Türk kultürü”, “Türk ədəbiyyatı”, “Tanıtım”, “Yeni sorğu”, “Nisan”, “İqtibas”, “Zaman” və s. Mühacir qəzet və jurnallarda Azərbaycan ədəbiyyatı məsələlərinə vaxtaşırı yer ayrılırdı. Mühacir mətbuatının əsasını qoyanlardan M.Ə.Rəsulzadə, Əhməd Ağaoğlu, Ceyhun Hacıbəyli, Mirzə Bala Məmmədzadə və Əhməd Cəfəroğlunun fəaliyyətini Vahab Yurdsevər, Mustafa Həqqi Türkəqul, Əhməd Qaraca, Nihad Çətinqaya, Əli Yavuz Akpınar, Süleyman Təkinər, Nizaməddin Onk, Yusif Gədikli, Kərim Yayıcalı və başqa soydaşlarımız davam etdirmişlər.

“Mühacirətdəki həmvətənlərimizdə sən demə, Azərbaycan istiqlalının süqutundan sonra bizdə yaranmış ədəbiyyata bizdən fərqli olaraq başdan-binadan obyektiv, dəyişməz münasibət mövcudmuş. Bu obyektivliyə biz hələ indi gəlib çıxmışıq” [3].

Siyasi-ictimai vəziyyət nəinki Şimali Azərbaycandakı vətənpərvərlərimizi, eləcə də Cənubi Azərbaycanda yaşayan milyonlarla soydaşımızı didərginliyə məcbur etmişdi. Mühacir, qaçqın, köçkün adı ilə onlar öz yurdlarından uzaq düşmüş, ağır və möhnətli həyat tərzini keçirmiş, düşdüyü mühitin qanun və hüquqlarından məhrum olmuşlar. Cənubi Azərbaycanın mütərəqqi fikirli sənətkarlarından Mirzəli Möcüz Şəbüstəri, Səid Səlməsi, Həbib Sahir, İbrahim Zakir və başqaları şah istibdadı rejiminə boyun əyməmiş, təzyiqlər və təqiblərə məruz qalaraq qürbət ölkələrdə yaşamaq məcburiyyətində qalmışdılar. M.Möcüz İstanbulda yaşadığı illərdə mütərəqqi türk ədəbiyyatı ilə maraqlanmış, T.Fikrət, M.Emin, N.Kamal və digər sənətkarların bədii irsini mütaliə etmiş və bu mənimsəmə onun dünyagörüşünə və yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdir. İstibdad rejiminin doğma yurddan sürgün etdiyi İbrahim Zakir “Qürbətdə” şeirində vətən

məhəbbətinin sinəsində necə qövr etdiyindən danışdı:

*Vətəndən ötrü dolannam cahanda məcnuntək,
Tapılmayır mənə bir qəmküsar, qürbətdə.
Edib xaraba əziz ölkəm o xainlər,
Bu qəmli göz yaşım eylər nisar qürbətdə.
Yetişsə vaxt sənin intiqamını allıq,
O vaxt qəlbim olar laləzar, qürbətdə.
Bu gündə Zakir edər əndəlibtək əfqan,
Edib vətən sözünü bir şüar, qürbətdə[4].*

Cənibi Azərbaycanın qocaman sənətkarlarından olan Həbib Sahir də milli müstəqillik və ana dili uğrunda apardığı mübarizəyə görə dəfələrlə sürgün edilmiş və zindana salınmışdır. Zülm və ədalətsizliyin törətdiyi faciələrə görə doğma “baba ocağı”ndan didərgin düşdüyünü, qürbət diyarın ona cəhənnəm kəsildiyini ürək ağrısı ilə təsvir edən şair yazırdı:

*Haram oldu mənə baba ocağı,
Yurdum oldu karvansara bucağı,
Aclıq çəkib, korluq gördüm dünyada,
Keçdi şamım, söndü odum, ocağım,
Məndən sonra axmaz oldu bulağım [5].*

Bu gün Avropada yaşayan mühacir həmvətənlərimiz milli mədəniyyətimizin və ədəbiyyatımızın dünya miqyasına çıxmasına böyük səy və təşəbbüs göstərirlər. İstedadlı yazıçılarımız Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” Elçinin “Ağ dəvə” romanları alman dilində nəşr olunaraq böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır. Almaniyada çıxan “Sizə”, “Yazın”, “Kirpi” jurnallarında, Stokholmda Azərbaycan dərnlərinin ana dilindəki radio verilişlərində, Berlin radio və televiziyaşında yazıçılarımızın çıxışlarına, intervyyülərinə tez-tez yer ayrılır [6].

1990-cı ilin 28 mayında Türkiyədə Birinci Millətlərarası böyük Azərbaycan Konqresinin açılışında dünyanın neçə ölkəsindən gəlmiş yurddaşlarımız da bu böyük tədbirin iştirakçısı oldu. Konqresdə Azərbaycan-türk mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsi məsələsindən danışılsa da, əsas diqqət Azərbaycanda baş verən son hadisələrə həsr olunmuş, tariximizin, mədəniyyətimizin bir çox səhifələrinin ermənilər tərəfindən təhrif edildiyi qeyd edilmişdir. Konqresin iştirakçısı şair-publisist Sabir Rüstəmxanlı bu tədbirin əhəmiyyətindən bəhs edərək yazır: “Konqresin əhəmiyyətini göstərmək üçün bir neçə məsələni xatırlatmaq bəs edər: birincisi, bu, Azərbaycan mövzusunun beynəlxalq miqyasda ilk ayrıca müzakirəsi idi; ikincisi: konqres Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yetmiş iki illiyinə həsr olunmuşdu və 28 may günü açılırdı; üçüncüsü: hələ heç vaxt Türkiyəyə Azərbaycandan dil, tarix, ədəbiyyatşünaslıq, etimologiya, ədəbi-mədəni əlaqələr və s. elm sahələrini təmsil edən tanınmış alim və yazıçıların bu boyda və belə nüfuzlu dəstəsi getməyib; dördüncüsü: konqres respublikamızı ağır imtahanlara çəkən axırıncı üç ilin hadisələrindən sonra, yüzlərlə əzizimizi əlimizdən alan Qanlı Yanvar qırğınlarının, türklər demiş, Ocaq ayı qətliamının yarası sağalmamış keçirilirdi və dünyanın müxtəlif yerlərindən gəlmiş qonaqların bu hadisələrə münasibətini bilmək zəruri idi” [7].

1991-ci ilin aprel ayında isə Bakıda Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, “Vətən” cəmiyyəti, Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Qurumu və Türkiyədəki (Ankara) Azərbaycan Kültür Dərnəyinin birgə təşkil etdiyi ilk Beynəlxalq elmi simpoziumu keçirildi.

Elmi simpoziumdakı ayrı-ayrı çıxışlarda belə bir fikir təsdiqləndi ki, dünyanın müxtəlif ölkələrinə dağılmış mühacirlər barədə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında, o ləğv olunana qədər, ancaq düşmən kimi danışılmışdır – onların kifayət qədər zəngin ədəbi-bədii, elmi, ictimai-siyasi irsinin inkar olunması hələ bir yana qalsın, haqlarında kifayət qədər nalayiq sözlər yazılmış, sözlər söylənmişdir⁸.

Simpozium “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı” mövzusunda həsr olunsada, ümumiyyətlə, söhbət ayrı-ayrı məruzələrdə bütövlükdə Azərbaycan mühacirətinin tarixinin öyrənilməsinə son illərdə başlanılmışdır.

Simpoziumun işində dünyanın müxtəlif yerlərindən gəlmiş elm və sənət xadimləri iştirak edərək məruzələr etmişdilər. Tehran Azad İslam Universitetinin cərrahiyyə kafedrasının müdiri, professor, Fransa Cərrahiyyə Akademiyasının həqiqi üzvü, “Varlıq” jurnalının baş redaktoru Cavad Heyət simpoziumun keçirilməsi barədə öz mülahizələrini belə ifadə edirdi: “Simpoziumda bir çox mühacir yazıçı və şairlər haqqında, o cümlədən demokratik Azərbaycan Respublikasının yaradıcısı və Azərbaycanın böyük rəhbəri Məmmədamin Rəsulzadə, Əhməd Ağaoğlu, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Mirzəbala və digər mühacirətdə yazıb yaradan şəxslər haqqında yaxşı məruzələr eşitdik” [7].

Simpozium iştirakçısı, Türkiyədəki Qazi Universitetinin türk dili və ədəbiyyatı bölməsinin sədri Əhməd Bican Ərcilasun Azəri mühacirləri haqqındakı fikirlərini açıqlayaraq yazır: “...Mühacirətdəki azərbaycanlılar, deyim ki, Türkiyədə mühüm iş görüblər. Ümumən Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti onlar tərəfindən bizə tanındılıb, Azərbaycanın özünə gəlincə, təəssüflə deməliyəm ki, xalq özü bu ədəbiyyatdan uzun müddət xəbərsiz qalmışdır. Ara-sıra xəbər tutan vardısı da, bu çox azlıq təşkil edirdi. Birinci dəfədir ki, mühacirətdə yaşayıb yaradanların aqibəti ilə Azərbaycanda belə maraqlanır və onun təbliğinə səy göstərirlər. Bunun da Azərbaycan ədəbiyyatına zənginlik gətirəcəyinə şübhə etmirəm. Mən elə düşünürəm ki, Azərbaycan ədəbiyyatının birtərəfli inkişafı bu ədəbiyyatlarla bütövlənəcək” [7].

“Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı (XX əsr)” Beynəlxalq Elmi Simpoziumunun dünyadakı bütün Azərbaycan mühacirlərinə qəbul etdiyi müraciətində deyilir: “...Əziz həmvətənlər! Azərbaycandan ayrı düşmüş Azərbaycan türkləri! Tarix şahiddir ki, millət sizi heç vaxt özünə yad bilməmişdir. Vətən torpağı vətən övladının torpaq olmuş vücudunun əmələ gəldiyi kimi, mənəvi vətən obrazı da bizim üçün həmişə bütün həmvətənlərin vətən hissini və vətən yaddaşının cəmindən yaranmışdır. Uzaqda olsun, ya yaxında, fərqi yoxdur: harada vətən oğlunun nəfəsindən bir hərəkət varsa, orada vətənin özündən bir qəlpə, bir zərrə, bir ünvan var. Millət pərə-n-pərəni düşüb, xalq min-min didərginə, köçkünə çevrildəndə vətən də ev-ev, mənzil-mənzil, divar-divar olub, min yerə, min ünvanə parçalanır. Heç şübhə etməmək olar ki, belə ünvanlardan hər birində vətənin tarixi və taleyi yaşayır. Mühacirət və qürbət mətləbi heç də təkə bu ayrı-ayrı ünvanların – fərdlərin taleyi miqyasında müsibət demək deyil, yox, mühacirət - bütövlükdə vətənin faciəsi və taleyi ilə bağlı mətləbdir. Mühacirət ağrısını duymuş milyonların dərdi nə qədər ağır və ovunmaz olsa da, bəslədiyi övladları itirən xalqın ağrısı iki o qədər acı, iki o qədər göynəkdir. Tarix boyu ana Azərbaycan övlad yarasına məlhəm olmağa həmişə hazır olub. Lakin bu gün Qarabağ yaralı ananın (Azərbaycanın!) özünün köməyə, nəvazişə, məlhəmə və məhəbbətə ehtiyacı var.

Həmvətənlər – dünyaya vətəndən səpələnən vətən qəlpələri!

Biz bu gün tarixi məclisə ona görə yığılmışıq ki, ayrı düşmüş beyinlər və ürəklər, tarixlər və nəsillər arasında ülfət və ünsiyyət bağ versin” [7].

Ədəbiyyat:

1. N.Nəsibzadə. Şimali Azərbaycan siyasi mühacirəti: təşəkkülü və tarixi missiyası. “Ədəbiyyat qəzeti”, 4 fevral 1992-ci il.
2. Q.Qasımzadə. Mühacirət və müasir Azərbaycan Azərbaycan ədəbiyyatının bəzi məsələləri. “Ədəbiyyat qəzeti”, 22 noyabr 1991, №47.
3. Q.Qasımzadə. Mühacirət və müasir Azərbaycan Azərbaycan ədəbiyyatının bəzi məsələləri. “Ədəbiyyat qəzeti”, 22 noyabr 1991, №47.
4. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. III cild, Bakı, 1998. s.34.
5. Həbib Sahir. “Kovşən” kitabı. s.91.
6. Q.Qasımzadə. Mühacirət və müasir Azərbaycan Azərbaycan ədəbiyyatının bəzi məsələləri. “Ədəbiyyat qəzeti”, 22 noyabr 1991, №7.
7. Sabir Rüstəmhanlı. Birinci millətlərarası Böyük Azərbaycan Konqresi. “Azərbaycan”, 15 iyun 1990, №21.

About Azerbaijan immigrant literature

Summary

Unlike ancient and medieval times, immigrants who were deported from their homeland shared their pains, fighting for national independence, fighting for national unity and calling their compatriots to national unity, which is a real patriotic example.

Об азербайджанской эмигрантской литературе

Резюме

В отличие от древних и средневековых времен, иммигранты, которые были депортированы с родины, делились своими болями, борющихся за национальную независимость, борющихся за национальное единство и призывавших своих соотечественников к национальному единству, что является настоящим патриотическим примером.

Reyci: prof. V.Əliyev